

ОТНОСНО ФАКТОРИТЕ И ПЪТИЩАТА ЗА ПО-ДОБРО ОВЛАДЯВАНЕ НА КНИЖОВНАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ (Вместо предговор)

Съсловната принадлежност на един англичанин или французин може да се определи дори по един най-обикновен разговор, дори по телефон, с него. Ако лицето говори на изискан английски или френски език, то несъмнено принадлежи към потомствената интелигенция или към тъй нареченото "висше съсловие" – лица от висшата администрация, лордове, сенатори, депутати, съдии, лекари и пр.

У нас, всеки знае, не е така. Рядкост са лицата, които разговарят на изискан български език. Такава е например разговорната реч на Петър Увалиев, въпреки че отдавна не живее в страната ни. Очевидно съсловието, към което се е приобщил, живеейки в Англия, е изисквало да усвои прекрасно английската разговорна реч, а формираното у него самосъзнание за изискана английска реч е повлияло и върху качествата на българската му разговорна реч, която може да бъде образец на българска книжовна разговорна реч.

Ние не сме имали историческо време за онаследяване на интелектуалци, политици, прависти, лекари, културни дейци и пр. не само защото няма още дори век и половина, откакто е възстановена държавността ни, но и поради това, че по политически причини през 50-60 години се извършва "прекъсване" на традицията в развитието на нашата интелигенция. При всяко такова "прекъсване" на върха са излизали слоеве, които не се отличават с особено висока речева култура.

Разговорната реч се усвоява от детето най-напред в семейната среда, в непосредното общуване с други деца на улицата или в детската градина, както и в процеса на общуване с възрастни извън

семејството. Обикновено децата усвояват такава разговорна реч, каквато най-често слушат, в каквато постоянно живеат и общуват. Казано с други думи, детето овладява разговорната реч на тези, с които постоянно общува. Ако тя носи качествата на диалекта или на полудиалекта, такава ще е речта и на детето. Ако в семејството се говори на добър или на изискан книжовен език, нормите на разговорната книжовна реч ще бъдат усвоени по пътя на подражанието и от него. (Но ако семејството не наблюдава и не подкрепя подражателно усвоените книжовноезикови разговорни норми, те можат лесно да бъдат разколебани под влияние на други среди и фактори.)

Като цялост българското семејство не полага системни грижи за овладявање нормите на книжовната разговорна реч от децата. Очевидно то не е подготвено за такава дейност – повечето от членовете му сами не си служат със средствата на книжовната разговорна реч, а и нямат съзнание, че това е една от основните им грижи за правилното развитие и формирање на детето.

За съжаление, детската градина како општествена институција също не се грижи в нужната степен за нивелирање на детската разговорна реч по посока на книжовниот език, за овладявање нормите на книжовната разговорна реч. Причините са комплексни: таа страна од родноезиковото обување се подценува од педагозите, в некои случаи дори не се осъзнава; многу од детските учители сами не са носители на образцова книжовна разговорна реч, а и нямат съзнание, че в професионалната им подготовка влиза умението да говорат на добър, ако не на изискан, книжовен език.

В областа на обувањето по български език училиштето определува основната си задача да обучи питомците си предимно в п и с м е н а к н и ж о в н а р е ч. Тоа е основателно, тъй како до постъпување в училиште децата са си служили единствено с разговорна реч, која се реализира в устна форма. Од устната форма на книжовната реч в училиште се практикува публичната устна реч основно по време на урок. В междучасие и извън училиште разговорната реч на учениците остава неконтролирана. А и по време на урок не сите учители знаат, че треба да говорат поне на добър книжовен език и че сѐщото треба да изискват и од учениците.

Българското училиште подценува задължението си да учи питомците си на книжовно издржана разговорна реч, с која те

трябва да си служат не само в него, но и навсякъде извън него: на улицата, в транспортното средство, в магазина, в семейството, в другарската среда и пр.

Погрешно се приема, че човек усвоява разговорната реч още в предучилищна възраст и по-нататък не е необходимо да полагат се системни грижи за подобряване на нейните качества. Това се вижда и от учебниците по български език за различните класове. В тях обикновено се говори за “официално и неофициално общуване”, за “разговорен стил” (в съпоставка с научен стил), но системно обучение в книжовна разговорна реч липсва. По-добре въпросът е поставен в учебника по български език за V клас, написан от колектив под ръководството на проф. Тодор Бояджиев¹. Урочна статия за “разговорния стил” има в учебника по български език за 10. клас, написан от колектив под ръководството на Тодорка Владимирова², но тази статия има обобщаващ характер, без тази материя да е подплътена в предходните класове с конкретни урочни статии. Когато училището престане да подценява книжовната разговорна реч, тогава ще се създаде предпоставка за масово подобряване качествата на разговорната реч на младото поколение.

Все още в широки обществени среди битува мисълта, че е по-важно дали се спазват книжовноезиковите норми в писмената реч, отколкото в устната. Задача на училището е да формира съзнание у питомците си, че еднакво важни за културата на човека са както писмената, така и устната форма на книжовния език, в това число и книжовната разговорна реч, с която се извършва всекидневното неофициално общуване. В него също е необходимо да се покаже култура, както се показва култура в официалната (публичната) устна и писмена реч.

Българската книжовна реч се е формирала много по-късно от писмената форма на книжовния ни език. Това донякъде е предопределило влиянието на писмената норма върху качествата на устната норма, въпреки че тя има относителна самостоятелност.

Нормата в писмената реч е по-единна и по-стабилна. В книжовната разговорна реч тя се отличава с по-голяма вариативност и относителна свобода, но без да слиза до равнището на диалекта.

Българската книжовна разговорна реч все още е недостатъчно проучена. Изследванията върху нея са твърде малко. Най-слабо са

проучени нормите (и вариативността в техните рамки), а без това ние не знаем добре нейната специфика и отличие от писмената книжовна реч. Науката за българския език е длъжница на българското общество по отношение на книжовната разговорна реч. Това е и основната причина за недостатъчното застъпване на нейните проблеми в училище, а оттук и за завършване на средно образование, без младите хора да имат съзнание, че е нужно да се самоконтролират, когато говорят, и да се стремят към по-строго спазване на книжовно-разговорните норми.

Като цялост обществената среда у нас не е на такова езиково равнище, че качествата на книжовната разговорна реч да стимулират младите към по-добро и усвояване. Откъм езикови свойства не задоволява диалогът на артистите в наши филми. Почти същото може да се каже и за театралната реч, която обикновено имитира не изискана книжовна разговорна реч, а най-обикновена разговорна реч.

Телевизията и печатът също не съдействат в нужната степен за по-пълно и по-добро овладяване на книжовната разговорна реч, въпреки че в тези институции би следвало да се чува най-изискана нейна форма.

Всяко лице има индивидуална разговорна реч, но тя се осъществява на един общ език, бил той книжовен, предимно книжовен, недостатъчно книжовен, полудиалектен или направо диалектен. Задължение на всяко лице е да положи усилия, съзнателни и системни, за все по-пълно овладяване на нормите и изразните възможности на книжовната разговорна реч.

Недостатъчното владееие на книжовната разговорна реч обикновено най-добре се долавя на фонетично и по-малко на морфологично и на лексикално равнище. Фонетичните отклонения от книжовноизговорната норма под влияние на диалектите най-трудно се осъзнават и това изисква от съответното лице постоянно да се самоконтролира.

При книжовната разговорна реч са възможни отклонения както по посока към диалекта, така и по посока към книжност, т. е. строго придържане към изискванията на писмената книжовна реч. При първото отклонение се нарушават нормите и вариантите на книжовната разговорна реч, а при второто отклонение се излиза извън границите за естественост и непринуденост на тази реч.

Сленгът (младежкият говор, младежкият жаргон) е съставна част от разговорната реч, но много често той се намира в нарушение на нормите на книжовната разговорна реч. Училището недостатъчно учи младите хора кога и къде да си служат със сленгова реч и къде и кога да използват книжовната разговорна реч, поради което има млади хора, които общуват на сленг и извън средата, която е обичайна за него. Младият човек невинаги знае къде може да си послужи със сленг и къде с книжовна разговорна реч, за да не смесва двете разговорни формации и да не размива книжовната разговорна реч в сленга.

Вярно е, че нормите на книжовната разговорна реч са по-свободни от нормите в писмената реч и че се реализират обикновено в повече варианти. Но това не означава, че всички варианти на нормата, допустими в книжовната разговорна реч, са еднакво престижни. И тук е същността на въпроса: стремежът към по-добро овладяване на книжовната разговорна реч означава преди всичко усвояване на колкото се може по-престижен вариант на нормата.

Най-престижният вариант на нормата е идеалът, към който трябва да се стреми всеки, говорещ на изискан български книжовен език. Този идеал невинаги се постига бързо и лесно, но той трябва да съществува, за да усъвършенстваме речта си при всекидневното битово общуване

Казваме, че за културата на едно лице узнаваме от неговата реч. Това се отнася не само за писмената, но и за устната му реч – публична и всекидневна.

Повишаването на качествата на публичната устна реч ще повлияе несъмнено и върху качествата на всекидневната ни разговорна реч. Днес много българи се изказват публично така, както говорят вкъщи в семейна среда. Следователно работата върху качествата на книжовната ни разговорна реч ще трябва да започне с повишаване изискванията към качествата на публичната ни устна реч.

А ето че отново се връщаме към ролята на училището и на обществената езикова среда³. Не формира ли училището високо езиково съзнание у питомците си, не развие ли техния езиков усет, не бихме могли да постигнем обществено значими резултати, по които да се оценява културата на обществото ни.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бояджиев, Т., И. Христова, Вл. Жобов, Г. Колев, М. Янакиева. Български език за 5. клас. С., 1994.

² Владимирова, Т., М. Москов, Н. Маджирова. Български език за 10. клас. С., 1991.

³ По някои от тези въпроси се изказва и Р. Йосифова. Обучението в училище с оглед на съвременната езикова ситуация. – Проглас, 1993, кн. 1, с. 70-73.